วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆส ปริทรรศน์
Journal of MCU Palisueksabuddhaghosa Review
ISSN : 3057-1952 (ONLINE)

วิกฤตโครงสร้างคณะสงฆ์ไทย : พระลด วัดเพิ่ม ในมิติพุทธปรัชญา

The Structural Crisis of the Thai Sangha: Declining Monks, Increasing Temples, and a Buddhist–Philosophical Analysis

อำพล บุดดาสาร, Amphon Buddasarn[1]
Email: amponbuddasarn@gmail.com
สุธี แก้วเขียว, Suthee Kaewkhiaw[2]
E-mail : momodorgee007@gmail.com
นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, Nuarhnwan Punwasuponchat[3]
Email: nuanwan.phun@mcu.ac.th
ธีรธวัช ภูมิประมาณ, Theethawat Phoompramarn[4]
E-mail : uthai.pho@mcu.ac.th
พระศรีสุทธิเวที, Phra Si Sutthiwethi[5]
E-mail : khwan.dae@mcu.ac.th

Received: April 17, 2026 **Revised:** July 27, 2026
Accepted: August 1, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของจำนวนพระภิกษุและจำนวนวัดในประเทศไทย 2) วิเคราะห์ผลกระทบของความไม่สมดุลเชิงโครงสร้างระหว่างจำนวนพระภิกษุกับจำนวนวัดที่มีต่อคณะสงฆ์และชุมชน และ 3) สังเคราะห์กรอบพุทธปรัชญาในการอธิบายและเสนอแนวทางต่อวิกฤตโครงสร้างคณะสงฆ์ไทย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร โดยใช้ข้อมูลสถิติจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติร่วมกับเอกสารวิชาการด้านพระพุทธศาสนา สังคมวิทยาศาสนา และพุทธปรัชญา

ผลการศึกษาพบว่า ภาวะ “พระลด วัดเพิ่ม” สะท้อนความไม่สมดุลเชิงโครงสร้างของคณะสงฆ์ไทยใน 3 มิติ ได้แก่ กำลังคน การกระจายตัวของพระสงฆ์ และบทบาทของวัดในฐานะสถาบันชุมชน โดยมี

[1,2] มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร/ Phra Nakhon Rajabhat University
[3,4,5] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย/ Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ปัจจัยสำคัญจากการเปลี่ยนแปลงค่านิยมการบวช การขยายตัวของการศึกษาสมัยใหม่ การเคลื่อนย้ายประชากรสู่เมือง และข้อจำกัดของการบริหารกิจการคณะสงฆ์ เมื่อวิเคราะห์ผ่านหลักธรรมวินัย อปริหานิยธรรม สังฆสามัคคี ไตรสิกขา และปฏิจจสมุปบาท พบว่า ความมั่นคงของพระศาสนามิได้ขึ้นอยู่กับจำนวนวัดเป็นสำคัญ หากแต่อยู่ที่คุณภาพของสังฆะ ความต่อเนื่องของการศึกษาและการปฏิบัติ ตลอดจนศักยภาพของวัดในการเกื้อกูลชุมชน บทความเสนอว่า การแก้ปัญหาวิกฤตโครงสร้างคณะสงฆ์ไทยควรมุ่งสู่การบริหารจัดการเชิงระบบ การปฏิรูปการศึกษาคณะสงฆ์ และการฟื้นบทบาทวัดให้เป็นศูนย์กลางทางจิตใจและสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: คณะสงฆ์ไทย; พระลด วัดเพิ่ม; วิกฤตโครงสร้าง; พุทธปรัชญา; วัดและชุมชน

Abstract

This article aims to: 1) examine changes in the number of Buddhist monks and temples in Thailand; 2) analyze the impacts of the structural imbalance between the number of monks and temples on the Sangha and local communities; and 3) synthesize a Buddhist philosophical framework for explaining and proposing responses to the structural crisis of the Thai Sangha. The study employs qualitative documentary research based on statistical data from the National Office of Buddhism together with academic literature in Buddhist studies, sociology of religion, and Buddhist philosophy. The findings show that the condition of "declining monks and increasing temples" reflects a structural imbalance within the Thai Sangha in three major dimensions: manpower, spatial distribution of monks, and the role of temples as community institutions. Key contributing factors include changing ordination values, the expansion of modern education, migration to urban areas, and limitations in Sangha administration. Interpreted through Buddhist philosophy—particularly Dhamma-Vinaya, Aparihaniyadhamma, Sangha harmony, the Threefold Training, and dependent origination—the stability of Buddhism depends not primarily on the number of temples, but on the quality of the Sangha, continuity of education and practice, and the ability of temples to sustain communities. The article argues that addressing the structural crisis of the Thai Sangha requires systemic management, reform of monastic education, and revitalization of temples as effective spiritual and social centers.

Keywords: Thai Sangha, declining monks and increasing temples, structural crisis, Buddhist philosophy, temples and communities

บทนำ

พระพุทธศาสนาในสังคมไทยมิได้มีฐานะเป็นเพียงระบบความเชื่อ หากยังดำรงอยู่ในฐานะโครงสร้างทางวัฒนธรรม สถาบันทางจริยธรรม และกลไกทางสังคมที่เชื่อมโยงวัด พระสงฆ์ และชุมชนเข้าด้วยกันมาอย่างยาวนาน วัดจึงมีบทบาททั้งในฐานะศาสนสถาน แหล่งเรียนรู้ พื้นที่รวมพลังทางวัฒนธรรม และฐานรองรับคุณธรรมสาธารณะของชุมชนไทย อย่างไรก็ตาม เมื่อสังคมไทยเข้าสู่บริบทความเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่อย่างเข้มข้น กลับปรากฏแนวโน้มที่น่าพิจารณาอย่างยิ่ง กล่าวคือ จำนวนพระภิกษุและสามเณรลดลง ในขณะที่จำนวนวัดยังคงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันก่อให้เกิดภาวะไม่สมดุลระหว่าง “ศาสนสถาน” กับ “กำลังคนทางศาสนา” อย่างมีนัยสำคัญ[2]

ข้อมูลปี 2566 ของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติระบุว่า ประเทศไทยมีวัด 42,887 แห่ง พระภิกษุ 256,219 รูป และสามเณร 33,924 รูป รวมทั้งสิ้น 290,143 รูป ขณะเดียวกันยังพบความแตกต่างเชิงพื้นที่อย่างเด่นชัด โดยกรุงเทพมหานครมีพระจำพรรษา 14,729 รูป ในวัด 457 แห่ง หรือเฉลี่ยประมาณ 32 รูปต่อวัด ขณะที่จังหวัดยโสธรมีวัด 706 แห่ง แต่มีพระสงฆ์เพียง 1,260 รูป หรือเฉลี่ยต่ำกว่า 2 รูปต่อวัด[3] สภาพดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า แม้วัดในฐานะหน่วยกายภาพของศาสนจักรจะยังคงขยายตัว แต่ความสามารถของวัดในการดำรงบทบาทในฐานะ “สถาบันมีชีวิต” กลับลดลงอย่างมีนัยสำคัญ

ในเชิงวิชาการ ปัญหานี้ไม่ควรถูกตีความเพียงว่าเป็นการลดลงของจำนวนพระ หากควรทำความเข้าใจในฐานะ “วิกฤตโครงสร้างคณะสงฆ์ไทย” กล่าวคือ เป็นวิกฤตที่เกิดจากการปะทะกันระหว่างโครงสร้างศาสนาแบบดั้งเดิมกับบริบทสังคมร่วมสมัย อันประกอบด้วยการขยายตัวของการศึกษาสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงตลาดแรงงาน การลดลงของจำนวนบุตรในครัวเรือน การบวชระยะสั้น และการย้ายถิ่นสู่เมือง[4] ปัญหาดังกล่าวจึงมีทั้งมิติทางสังคม มิติทางสถาบัน และมิติทางจิตสำนึกสาธารณะ

หากพิจารณาในมิติพุทธปรัชญา ปัญหานี้ยิ่งมีนัยลึกซึ้งขึ้น เพราะพระพุทธองค์ทรงวางหลักว่าภายหลังปรินิพพาน “ธรรมและวินัย” จักเป็นศาสดาแทนพระองค์[5] หลักการนี้ย้ำว่า ความดำรงมั่นของพระศาสนามิได้ตั้งอยู่บนรูปแบบภายนอกของสถาบัน หากแต่อยู่ที่คุณภาพของสังฆะ ผู้ศึกษา ผู้ปฏิบัติ และผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมวินัย ฉะนั้น ภาวะ “วัดเพิ่ม แต่พระลด” จึงมิใช่เพียงปรากฏการณ์ทางสถิติ หากเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่กระทบถึงสารัตถะแห่งการดำรงอยู่ของพระศาสนาในสังคมไทยร่วมสมัยโดยตรง

---

[2] สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **รายงานประจำปี 2566 และฐานข้อมูลสถิติพระภิกษุ–สามเณร/ทะเบียนวัด** (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2566).

[3] Agenda, “**วัดไทยมีพระมากแค่ไหนในแต่ละจังหวัด**?”, 2 มิถุนายน 2566.

[4] สมคิด แสงกล้า, “นโยบายและการบริหารจัดการของคณะสงฆ์ภายใต้สถานการณ์การลดจำนวนพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบัน” (**การค้นคว้าอิสระปริญญามหาบัณฑิต**, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2564), หน้า 35–42.

[5] ที.ม. (ไทย) 10/141/178.

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของจำนวนพระภิกษุและจำนวนวัดในประเทศไทย

2. เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบของความไม่สมดุลเชิงโครงสร้างระหว่างจำนวนพระภิกษุกับจำนวนวัดที่มีต่อคณะสงฆ์และชุมชน

3. เพื่อสังเคราะห์กรอบพุทธปรัชญาในการอธิบายและเสนอแนวทางต่อวิกฤตโครงสร้างคณะสงฆ์ไทย

ทบทวนวรรณกรรม

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องอาจจัดได้เป็น 4 กลุ่มสำคัญ ดังนี้

ประการแรก กลุ่มงานศึกษาว่าด้วยแนวโน้มจำนวนพระภิกษุและการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง งานของ **Boonnoon** เป็นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจการลดลงของพระภิกษุและสามเณรในชนบทไทย โดยเสนอว่า ปัญหาดังกล่าวมิได้เกิดจากเหตุทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว หากสัมพันธ์กับการเข้าถึงการศึกษาของรัฐ การเปลี่ยนแปลงแรงงานชนบท และค่านิยมของครัวเรือนที่ให้บุตรหลานบวชระยะสั้นมากขึ้น[6] ข้อค้นพบนี้ช่วยให้เห็นว่า การลดลงของพระมิใช่เพียงภาวะเชิงตัวเลข แต่เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคมไทยโดยรวม

ประการที่สอง กลุ่มงานศึกษาว่าด้วยนโยบายและการบริหารคณะสงฆ์ **สมคิด แสงกล้า** เสนอว่า การลดจำนวนพระภิกษุจำเป็นต้องได้รับการพิจารณาในเชิงนโยบายและการบริหารมากขึ้น มิใช่จำกัดอยู่เพียงการชักชวนให้คนมาบวชเพิ่ม แต่ต้องมองถึงโครงสร้างการจัดการกำลังคนและการปรับตัวของสถาบันสงฆ์ด้วย[7] ขณะเดียวกัน **ภาณุมาศ ภาณุปาโณ** ได้ศึกษาปัญหาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และพบว่าระบบบริหารยังเผชิญข้อจำกัดในด้านประสิทธิภาพ การประสานงาน และการกำกับดูแลในภาวะสังคมเปลี่ยนผ่าน[8] งานกลุ่มนี้ทำให้เห็นว่า ปัญหา “พระลด วัดเพิ่ม” เป็นทั้งปัญหากำลังคนและปัญหาการจัดการเชิงสถาบัน

ประการที่สาม กลุ่มงานศึกษาว่าด้วยบทบาทพระสงฆ์และวัดต่อชุมชน **พระมหาวิเชียร วชิรธมฺโม** ชี้ว่า พระสงฆ์ยังมีบทบาทต่อสังคมทั้งในระดับอุดมคติและระดับปฏิบัติจริง ได้แก่ การสั่งสอนศีลธรรม

---

[6] C. Boonnoon, “**Declining Number of Buddhist Monks and Its Impact on the Rural Community in Contemporary Thailand**,” The Chulalongkorn Journal of Buddhist Studies 7 (2013): 1–30.

[7] สมคิด แสงกล้า, “**นโยบายและการบริหารจัดการของคณะสงฆ์ภายใต้สถานการณ์การลดจำนวนพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบัน**,” หน้า 51–57.

[8] ภาณุมาศ ภาณุปาโณ, “วิเคราะห์การบริหารกิจการคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505,” **Journal of Roi Kaensarn Academi 9**, no. 12 (2567): 1562–1574.

การเป็นผู้นำจิตวิญญาณ และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม[9] ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาว่าด้วย **บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในเขตพื้นที่ตำบลยางค้อม** แสดงให้เห็นว่าวัด พระสงฆ์ และชุมชนมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาเกื้อกูลกัน วัดจึงมิใช่เพียงพื้นที่ประกอบพิธีกรรม แต่ยังเป็นทุนทางสังคมของชุมชน[10] ข้อค้นพบทั้งสองกลุ่มทำให้เห็นว่า การลดลงของกำลังสงฆ์ย่อมกระทบต่อชุมชนในระดับโครงสร้าง มิใช่เฉพาะต่อกิจการคณะสงฆ์

ประการที่สี่ กลุ่มงานศึกษาว่าด้วยศรัทธาสาธารณะ การศึกษา และกรอบพุทธปรัชญา บทความเรื่อง **วิกฤติการณ์ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระสงฆ์ไทย** ชี้ว่า ปัญหาคณะสงฆ์ร่วมสมัยไม่ได้จำกัดอยู่ที่ด้านจำนวนพระ แต่ยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อมั่นของประชาชนต่อสถาบันสงฆ์ด้วย[11] ขณะที่ **Sririwan** เสนอว่าการบริหารจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยจำเป็นต้องปรับให้สอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัย ทั้งด้านหลักสูตร บุคลากร และระบบประกันคุณภาพ[12] ส่วนในเชิงพุทธปรัชญา **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)** อธิบายใน *พุทธธรรม* ว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสาระ คือ ธรรมและการปฏิบัติมากกว่ารูปแบบภายนอกของสถาบัน[13] และ **คัมภีร์วิสุทธิมรรค** ย้ำบทบาทของไตรสิกขาในฐานะกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นระบบ[14]

จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งหมด จะเห็นได้ว่า งานที่ผ่านมาให้คำอธิบายสำคัญในด้านจำนวนพระ บทบาทพระสงฆ์ ศรัทธาสาธารณะ ระบบการศึกษา และการบริหารกิจการคณะสงฆ์ แต่ยังมีช่องว่างในการบูรณาการข้อมูลเชิงประจักษ์เข้ากับกรอบพุทธปรัชญาอย่างเป็นระบบ บทความนี้จึงมุ่งเติมเต็ม

---

[9] พระมหาวิเชียร วชิรธมฺโม และคณะ, “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยยุคปัจจุบัน,” **วารสารมหาจุฬาตานีปริทรรศน์** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปีที่ 3 ฉบับที่ 6 (กรกฎาคม–ธันวาคม 2564): 42–49.

[10] พระสุภาพ สุภาโว (บัวบรรจง), “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในเขตพื้นที่ตำบลยางค้อม อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช,” **วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์**, ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (กันยายน–ธันวาคม 2561): 655–671.

[11] พระสมุห์ธณัฐพล ธมฺมสโร (ผลาเลิศ) และพระแมนรัตน์ จตฺตมโล (พิทักษ์ทรัพย์), “วิกฤติการณ์ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระสงฆ์ไทยและแนวทางการสร้างศรัทธาของพระสงฆ์ในยุคโซเชียล**,” วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ**, ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มกราคม–กุมภาพันธ์ 2566): 191–198.

[12] อินถา ศิริวรรณ, “กลยุทธ์การบริหารจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย,” **Journal of Modern Learning Development**, ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (พฤษภาคม–มิถุนายน 2020): 1–15.

[13] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2016), หน้า 112–118.

[14] พระพุทธโฆสาจารย์, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส, 2554), หน้า 21–23.

ช่องว่างดังกล่าวด้วยการวิเคราะห์ปัญหา “พระลด วัดเพิ่ม” ทั้งในมิติโครงสร้างสังคมและในมิติสารัตถะแห่งพระศาสนา

ระเบียบวิธีวิจัย

บทความนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร โดยใช้การสืบค้น รวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลจาก 3 กลุ่มแหล่งข้อมูล ได้แก่ 1) เอกสารสถิติทางการจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ 2) งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความวิชาการที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ พระสงฆ์ และบทบาทวัดในสังคมไทย และ 3) เอกสารปฐมภูมิทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค

การวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ ขั้นแรก วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนาเพื่อระบุแนวโน้มและลักษณะของภาวะไม่สมดุลระหว่างจำนวนวัดกับจำนวนพระภิกษุ ขั้นที่สอง สังเคราะห์ปัจจัยเชิงสังคม วัฒนธรรม การศึกษา และการบริหารที่เกี่ยวข้องกับปัญหา และขั้นที่สาม ตีความผลการศึกษาโดยใช้หลักธรรมวินัย อปริหานิยธรรม สังฆสามัคคี ไตรสิกขา และหลักปฏิจจสมุปบาทเป็นกรอบอภิปราย

ผลการวิจัย

1. สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของจำนวนพระภิกษุและจำนวนวัดในประเทศไทย พบว่า โครงสร้างพระพุทธศาสนาไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญภาวะไม่สมดุลอย่างชัดเจน กล่าวคือ จำนวนวัดยังคงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นหรือคงอยู่ในระดับสูงอย่างต่อเนื่อง ขณะที่จำนวนพระภิกษุกลับมิได้เพิ่มขึ้นในอัตราที่สอดคล้องกัน หากพิจารณาจากข้อมูลปี พ.ศ. 2566 จะพบว่า ค่าเฉลี่ยของพระภิกษุต่อวัดอยู่ที่ประมาณ 5.97 รูปต่อวัด และหากรวมสามเณรจะมีค่าเฉลี่ยประมาณ 6.76 รูปต่อวัด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงภาวะการกระจายตัวของกำลังสงฆ์ที่ไม่เพียงพอต่อการรองรับจำนวนวัดที่มีอยู่สถานการณ์ดังกล่าวบ่งชี้ว่า การเพิ่มขึ้นของจำนวนวัดมิได้เป็นตัวชี้วัดถึงความเข้มแข็งของพระพุทธศาสนาในเชิงโครงสร้างเสมอไป หากแต่กลับสะท้อนถึงปัญหาเชิงระบบที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรบุคคลของคณะสงฆ์อย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ วัดจำนวนไม่น้อยอยู่ในภาวะขาดแคลนพระภิกษุประจำวัด หรือมีพระจำพรรษาในจำนวนจำกัด ส่งผลให้ไม่สามารถปฏิบัติศาสนกิจได้อย่างครบถ้วนตามบทบาทหน้าที่

นอกจากนี้ แนวโน้มของการลดลงของจำนวนพระภิกษุยังมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ค่านิยมของคนรุ่นใหม่ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาและอาชีพในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่มากขึ้น การลดลงของการบวชระยะยาว รวมถึงโครงสร้างประชากรที่เข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้จำนวนผู้เข้าสู่สมณเพศลดลงอย่างต่อเนื่องในอีกด้านหนึ่ง การเพิ่มขึ้นของจำนวนวัดอาจเกิดจากปัจจัยทางศรัทธาของชุมชน การสร้างวัดใหม่เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจ หรือแรงจูงใจเชิงสังคมและวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม เมื่อขาดการวางแผนเชิงระบบให้สอดคล้องกับกำลังพระสงฆ์ที่มีอยู่ จึงก่อให้เกิดภาวะ “วัดมากแต่พระน้อย” ซึ่งเป็นลักษณะของความไม่สมดุลเชิงโครงสร้างอย่างเด่นชัด ภาวะดังกล่าวยังส่งผลต่อคุณภาพของการดำรงอยู่ของวัดในฐานะสถาบันทางศาสนา เนื่องจากวัดที่มีพระจำพรรษาจำนวนน้อยอาจไม่สามารถจัดกิจกรรมทางศาสนา การเผยแผ่ธรรมะ หรือการให้บริการทางสังคม

แก่ชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังอาจนำไปสู่การลดบทบาทของวัดในฐานะศูนย์กลางของชุมชนในระยะยาว

ดังนั้น สถานการณ์ “พระลด วัดเพิ่ม” มิใช่เพียงปรากฏการณ์เชิงปริมาณเท่านั้น หากแต่เป็นสัญญาณของการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของพระพุทธศาสนาไทย ที่จำเป็นต้องได้รับการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งและการจัดการอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และเพื่อธำรงรักษาบทบาทของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยอย่างยั่งยืนต่อไป

2. ผลกระทบของความไม่สมดุลเชิงโครงสร้างระหว่างจำนวนพระภิกษุกับจำนวนวัดที่มีต่อคณะสงฆ์และชุมชน พบว่า ปัญหาดังกล่าวมิได้อยู่ที่จำนวนรวมของพระภิกษุเท่านั้น หากยังเกี่ยวข้องอย่างมีนัยสำคัญกับ “การกระจายตัวของกำลังสงฆ์” ในเชิงพื้นที่ กล่าวคือ มีความเหลื่อมล้ำระหว่างเขตเมืองและชนบทอย่างชัดเจน โดยในพื้นที่กรุงเทพมหานครมีพระจำพรรษาเฉลี่ยประมาณ 32 รูปต่อวัด ซึ่งถือว่าอยู่ในระดับที่เพียงพอหรือค่อนข้างหนาแน่น ขณะที่บางจังหวัดในภูมิภาคกลับมีจำนวนพระเฉลี่ยต่ำมาก จนไม่เพียงพอต่อการดำเนินกิจการสงฆ์ขั้นพื้นฐาน สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนถึงความไม่สมดุลเชิงโครงสร้างที่ส่งผลให้วัดในชนบทจำนวนมากอยู่ในภาวะ “อ่อนกำลัง” กล่าวคือ แม้ยังคงมีสถานะเป็นวัดตามทะเบียนทางกฎหมาย แต่กลับขาดแคลนพระภิกษุในการประกอบศาสนกิจ เช่น การทำสังฆกรรม การแสดงพระธรรมเทศนา หรือการให้การศึกษาพระปริยัติธรรมแก่เยาวชนในพื้นที่ ส่งผลให้บทบาทของวัดในฐานะศูนย์กลางทางจิตใจและวัฒนธรรมของชุมชนลดลงอย่างมีนัยสำคัญ

นอกจากนี้ การกระจุกตัวของพระสงฆ์ในเขตเมืองยังอาจนำไปสู่ปัญหาการใช้ทรัพยากรที่ไม่สมดุล เช่น วัดในเมืองมีพระจำนวนมากแต่มีพื้นที่และภารกิจจำกัด ขณะที่วัดในชนบทมีภารกิจต่อชุมชนสูงแต่ขาดกำลังคนในการรองรับ ส่งผลให้เกิดภาวะ “ล้นในเมือง ขาดในชนบท” ซึ่งเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่สะท้อนถึงการขาดกลไกการจัดสรรกำลังสงฆ์อย่างมีประสิทธิภาพ ในระดับคณะสงฆ์ ปัญหานี้ยังส่งผลต่อระบบการปกครองและการบริหารงานของวัด โดยเฉพาะในวัดที่มีพระจำพรรษาจำนวนน้อย เจ้าอาวาสอาจต้องรับภาระงานหลายด้านเกินกำลัง ทั้งด้านการปกครอง การเผยแผ่ และการดูแลศาสนสถาน ทำให้ประสิทธิภาพในการบริหารจัดการลดลง อีกทั้งยังอาจส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของพระภิกษุเอง ในระดับชุมชน การที่วัดขาดพระภิกษุเพียงพอส่งผลให้ประชาชนเข้าถึงกิจกรรมทางศาสนาได้ลดลง เช่น การทำบุญ การฟังธรรม หรือการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งมีผลกระทบต่อความเข้มแข็งทางจิตใจและวัฒนธรรมของชุมชนในระยะยาว โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทที่วัดมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมคุณธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคม ยิ่งไปกว่านั้น ปัญหาดังกล่าวยังอาจส่งผลต่อการสืบทอดพระพุทธศาสนาในระดับท้องถิ่น เนื่องจากวัดที่อ่อนกำลังไม่สามารถทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้และถ่ายทอดพระธรรมวินัยให้แก่คนรุ่นใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันอาจนำไปสู่การลดลงของศรัทธาและการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อพระพุทธศาสนาในอนาคต

ดังนั้น ความไม่สมดุลเชิงโครงสร้างระหว่างจำนวนพระภิกษุกับจำนวนวัด โดยเฉพาะในมิติของการกระจายตัวเชิงพื้นที่ ก่อให้เกิดผลกระทบในหลายระดับ ทั้งต่อคณะสงฆ์ในด้านการบริหารจัดการ และต่อ

ชุมชนในด้านบทบาททางศาสนาและสังคม จึงเป็นประเด็นสำคัญที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขอย่างเป็นระบบและยั่งยืนต่อไป

3. กรอบพุทธปรัชญาในการอธิบายและเสนอแนวทางต่อวิกฤตโครงสร้างคณะสงฆ์ไทย

พบว่า วิกฤต “พระลด วัดเพิ่ม” มิได้เป็นเพียงปัญหาเชิงโครงสร้างทางสังคมเท่านั้น หากยังสามารถอธิบายได้ในมิติของพุทธปรัชญาอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ สภาวะดังกล่าวสะท้อนหลักไตรลักษณ์ ได้แก่ ความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ของสถาบันทางศาสนาที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ความเป็นทุกข์ (ทุกขัง) อันเกิดจากความไม่สมดุล และความไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) ที่ชี้ให้เห็นว่าสถาบันคณะสงฆ์มิได้ดำรงอยู่อย่างคงที่ หากขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม นอกจากนี้ หลักปฏิจจสมุปบาทยังสามารถใช้อธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยของปัญหาได้อย่างเป็นระบบ กล่าวคือ การลดลงของพระภิกษุสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของสังคม การศึกษา และเศรษฐกิจ ขณะที่การเพิ่มขึ้นของวัดสัมพันธ์กับศรัทธาและแรงจูงใจในระดับชุมชน เมื่อปัจจัยเหล่านี้ไม่สมดุลกัน จึงก่อให้เกิดผลลัพธ์เป็นวิกฤตเชิงโครงสร้างดังกล่าว

ในเชิงแนวทางแก้ไข หลักอปริหานิยธรรมสามารถนำมาใช้เป็นกรอบในการธำรงรักษาความมั่นคงของคณะสงฆ์ โดยเน้นการประชุมปรึกษาหารืออย่างสม่ำเสมอ ความพร้อมเพรียงในการปฏิบัติ การเคารพในพระธรรมวินัย และการส่งเสริมผู้นำที่มีคุณธรรม ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ระบบการปกครองคณะสงฆ์ ขณะเดียวกัน หลักสัปปุริสธรรม เช่น ความเป็นผู้รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน และรู้กาล ยังสามารถนำมาใช้ในการวางแผนและบริหารจัดการวัดให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การกำหนดจำนวนวัดให้เหมาะสมกับกำลังพระ การกระจายพระสงฆ์อย่างสมดุล และการพัฒนาศักยภาพพระภิกษุให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนในยุคปัจจุบัน ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดเรื่องมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง ยังสามารถนำมาใช้เป็นหลักในการสร้างสมดุลระหว่าง “ปริมาณ” และ “คุณภาพ” ของคณะสงฆ์ กล่าวคือ มิใช่มุ่งเน้นเพียงการเพิ่มจำนวนวัดหรือจำนวนพระเท่านั้น แต่ควรคำนึงถึงความเหมาะสมและความยั่งยืนของโครงสร้างโดยรวม

ดังนั้น กรอบพุทธปรัชญาช่วยให้สามารถมองเห็นวิกฤตโครงสร้างคณะสงฆ์ไทยในมิติที่ลึกซึ้งกว่าการวิเคราะห์เชิงสถิติหรือสังคมวิทยาเพียงอย่างเดียว และยังสามารถนำไปสู่การเสนอแนวทางแก้ไขที่มีความสมดุล สอดคล้องกับหลักธรรม และยั่งยืนในระยะยาว อันจะเป็นประโยชน์ต่อการธำรงรักษาพระพุทธศาสนาในสังคมไทยต่อไป

อภิปรายผล

ข้อค้นพบสำคัญของบทความนี้คือ ปัญหา “พระลด วัดเพิ่ม” ควรถูกทำความเข้าใจในฐานะ **วิกฤตเชิงโครงสร้าง** ของคณะสงฆ์ไทย มิใช่เพียงวิกฤตเชิงตัวเลข เพราะแม้จำนวนวัดจะเพิ่มขึ้น แต่หากกำลังสงฆ์ไม่เพียงพอ วัดจำนวนหนึ่งย่อมคงอยู่ได้เพียงในฐานะรูปแบบภายนอก โดยขาดความสมบูรณ์เชิงหน้าที่ในฐานะศูนย์กลางของชุมชนและสถาบันแห่งการสืบทอดพระศาสนา[15]

ในมิติสังคมศาสตร์ ปัญหาดังกล่าวสะท้อนการเปลี่ยนผ่านจากสังคมที่ศาสนาเป็น “วิถีชีวิต” ไปสู่สังคมที่ศาสนาเป็น “สถาบันเชิงสัญลักษณ์” มากขึ้น ประชาชนยังคงให้คุณค่ากับวัดในระดับพิธีกรรมและวัฒนธรรม แต่กลับลดการมีส่วนร่วมเชิงลึก ทั้งในรูปของการบวชระยะยาว การศึกษาพระธรรม และการยึดโยงกับวัดในชีวิตประจำวัน[16] ข้อเท็จจริงนี้ทำให้เห็นว่า การลดลงของพระมิได้สะท้อนเพียงปัญหาฝ่ายสงฆ์ แต่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคมไทยด้วย

ในมิติพุทธปรัชญา หลัก **ธรรมวินัย** เป็นแกนสำคัญของการอธิบายปัญหานี้อย่างชัดเจน พระพุทธองค์ตรัสว่า เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว ธรรมและวินัยจักเป็นศาสดาของภิกษุทั้งหลาย[17] หลักนี้ชี้ตรงไปที่ข้อเท็จจริงว่า ความมั่นคงของพระศาสนามิได้ขึ้นอยู่กับจำนวนศาสนสถาน แต่ขึ้นอยู่กับคุณภาพของสังฆะที่ดำรงอยู่ในธรรมวินัยอย่างถูกต้อง สอดคล้องกับคำอธิบายใน *พุทธธรรม* ที่เน้นว่าพระศาสนายืนอยู่ได้ด้วยการเรียนรู้และการปฏิบัติ มิใช่ด้วยรูปแบบภายนอกเพียงอย่างเดียว[18]

ในทำนองเดียวกัน หลัก**อปริหานิยธรรม** ให้กรอบอธิบายว่า ความไม่เสื่อมของหมู่คณะเกิดจากการประชุมพร้อมเพรียง การทำกิจร่วมกัน การเคารพหลักการ และการรักษาระเบียบอย่างต่อเนื่อง[19] เมื่อนำหลักนี้มาวิเคราะห์คณะสงฆ์ไทย จะเห็นว่าปัญหาไม่ได้อยู่ที่จำนวนพระลดลงเพียงลำพัง แต่รวมถึงการที่ระบบยังไม่สามารถจัดการกระจายกำลังสงฆ์ ดูแลวัดอ่อนกำลัง และสร้างความต่อเนื่องของภารกิจการศึกษาและเผยแผ่ได้อย่างเพียงพอ

อีกด้านหนึ่ง หลัก **สาราณียธรรม** และนัยของ **สังฆสามัคคี** ชี้ว่า การคงอยู่ของพระศาสนาไม่ใช่เรื่องการดำรงอยู่ของพระภิกษุแต่ละรูปโดยลำพัง หากเป็นเรื่องความสัมพันธ์ของหมู่คณะและ

---

[15] สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **รายงานประจำปี 2566 และฐานข้อมูลสถิติพระภิกษุ-สามเณร/ทะเบียนวัด** (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2566).

[16] พระมหาวิเชียร วชิรธมฺโม, “**บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยยุคปัจจุบัน**,” หน้า 420–424.

[17] ที.ม. (ไทย) 10/141/178.

[18] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2016), หน้า 112–118.

[19] ที.ม. (ไทย) 10/68–76/86–94.

ความสามารถในการเกื้อกูลชุมชน[20] เมื่อวัดขาดพระ หรือเมื่อพระไม่สามารถทำหน้าที่เชื่อมโยงชุมชนได้ วัดย่อมสูญเสียสถานะจาก “ศูนย์กลางชุมชน” ไปสู่ “พื้นที่ศาสนพิธีเฉพาะโอกาส” เท่านั้น

ในเชิงอภิปรัชญา ปัญหานี้ยังอธิบายได้ผ่านหลัก **ไตรลักษณ์** และ **ปฏิจจสมุปบาท** กล่าวคือ สถาบันทางศาสนาย่อมตกอยู่ภายใต้ความไม่เที่ยง และการอาศัยปัจจัยสัมพันธ์ การลดลงของพระจึงมิใช่ปรากฏการณ์ลอยตัว หากเป็นผลจากเหตุปัจจัยหลายมิติ เช่น การศึกษา เศรษฐกิจ ประชากรศาสตร์ เทคโนโลยี และนโยบายรัฐ[21] การแก้ปัญหาจึงไม่อาจใช้วิธีเชิงศีลธรรมอย่างเดียว แต่ต้องเข้าใจโครงสร้างแห่งเหตุปัจจัยและปรับระบบให้สอดคล้องกับความเป็นจริง

กล่าวโดยสรุป ปัญหาคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันอาจสรุปเชิงแนวคิดได้ว่าเป็นภาวะ **“วัดล้นระบบ แต่พระไม่พอระบบ”** ซึ่งสะท้อน 3 วิกฤตพร้อมกัน คือ 1) วิกฤตกำลังคน 2) วิกฤตการกระจายตัว และ 3) วิกฤตบทบาทเชิงสถาบัน ทางออกจึงควรมุ่งสู่การจัดการเชิงระบบ การพัฒนาการศึกษาสงฆ์ และการฟื้นบทบาทวัดให้เป็นพื้นที่สาธารณะทางคุณธรรมและการพัฒนาชุมชนอย่างร่วมสมัย

องค์ความรู้จากการวิจัย

โครงสร้างคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญ “วิกฤตเชิงโครงสร้าง” ที่มีลักษณะสำคัญคือความไม่สมดุลระหว่างจำนวนวัดและจำนวนพระภิกษุ ซึ่งมิได้เป็นเพียงปรากฏการณ์เชิงปริมาณ แต่เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบของสังคมไทยในหลายมิติ ทั้งด้านประชากร เศรษฐกิจ การศึกษา และค่านิยมทางสังคมที่ส่งผลต่อการเข้าสู่สมณเพศ

องค์ความรู้ประการแรก คือ การทำความเข้าใจสถานการณ์เชิงประจักษ์ พบว่า แม้จำนวนวัดยังคงเพิ่มขึ้นหรือทรงตัวในระดับสูง แต่กำลังสงฆ์กลับมิได้เพิ่มขึ้นในอัตราที่สอดคล้องกัน อีกทั้งยังมีปัญหาการกระจายตัวของพระสงฆ์ที่ไม่สมดุล โดยกระจุกตัวในเขตเมืองและขาดแคลนในชนบท สะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของระบบการบริหารจัดการกำลังคนของคณะสงฆ์ในระดับโครงสร้าง

องค์ความรู้ประการที่สอง คือ ผลกระทบของความไม่สมดุลดังกล่าว ซึ่งส่งผลทั้งในระดับคณะสงฆ์และชุมชน กล่าวคือ วัดจำนวนมากอยู่ในภาวะอ่อนกำลัง ไม่สามารถดำเนินศาสนกิจได้อย่างครบถ้วน ส่งผลให้บทบาทของวัดในฐานะศูนย์กลางทางจิตใจและวัฒนธรรมของชุมชนลดลง ขณะเดียวกันยังส่งผลต่อประสิทธิภาพในการปกครองคณะสงฆ์และคุณภาพชีวิตของพระภิกษุ

องค์ความรู้ประการที่สาม คือ การสังเคราะห์กรอบพุทธปรัชญาในการอธิบายและเสนอแนวทางแก้ไข ซึ่งทำให้เห็นว่าวิกฤตดังกล่าวสามารถอธิบายได้ผ่านหลักไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาทในฐานะกระบวนการแห่งความเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย และสามารถแก้ไขได้โดยอาศัยหลักธรรม เช่น อปริหานิยธรรม สัปปุริสธรรม และมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อสร้างสมดุลระหว่างโครงสร้างและบทบาทของคณะสงฆ์

---

[20] องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/11/478–479.

[21] สำนิ. (ไทย) 16/20/29–31; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 78–85.

องค์ความรู้จากการวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า การแก้ไขวิกฤตโครงสร้างคณะสงฆ์ไทยจำเป็นต้องดำเนินการในลักษณะบูรณาการ ทั้งในเชิงนโยบาย การบริหารจัดการ และการประยุกต์ใช้หลักพุทธปรัชญา เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างจำนวนวัดและกำลังพระสงฆ์ อันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งและความยั่งยืนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยต่อไปในอนาคต



รูปภาพที่ 1 กรอบพุทธปรัชญาในการอธิบายและเสนอแนวทางต่อวิกฤตโครงสร้างคณะสงฆ์ไทย

สรุป

ภาวะจำนวนพระภิกษุลดลงสวนทางกับจำนวนวัดที่เพิ่มขึ้นในประเทศไทย เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างของคณะสงฆ์ไทยอย่างชัดเจน ปัญหาดังกล่าวมิได้มีนัยเพียงด้านสถิติ แต่สะท้อนความไม่สมดุลระหว่างศาสนสถานกับกำลังคน ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ของการกระจายตัวพระสงฆ์ และการอ่อนกำลังของวัดในฐานะสถาบันชุมชน เมื่อนำมาวิเคราะห์ผ่านกรอบพุทธปรัชญา พบว่า ความมั่นคงของพระศาสนามิได้ตั้งอยู่บนจำนวนวัดเป็นหลัก หากอยู่ที่ธรรมวินัย คุณภาพของสังฆะ และความต่อเนื่องของการศึกษาปฏิบัติ และการเกื้อกูลสังคม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงการนำผลวิจัยไปใช้

1) คณะสงฆ์ควรใช้ข้อมูล “พระลด วัดเพิ่ม” เพื่อวางแผนจัดสรรพระให้เหมาะสมกับจำนวนวัดในแต่ละพื้นที่

2) วัดควรประยุกต์หลักพุทธปรัชญา เช่น อปริหานิยธรรม ในการบริหารจัดการและเสริมความเข้มแข็งองค์กร

3) ชุมชนควรมีส่วนร่วมสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนาและส่งเสริมการบวช เพื่อฟื้นบทบาทวัดในสังคม

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ศึกษาแนวโน้มจำนวนพระและวัดในระยะยาว พร้อมสร้างแบบจำลองพยากรณ์

2) เปรียบเทียบการกระจายพระระหว่างเมือง–ชนบท เพื่อหาแนวทางแก้ไขเชิงพื้นที่

3) ศึกษาปัจจัยแรงจูงใจในการบวชและการคงอยู่ในสมณเพศของคนรุ่นใหม่

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) กำหนดนโยบายควบคุมการตั้งวัดใหม่ให้สอดคล้องกับกำลังพระ และส่งเสริมการบริหารวัดอย่างเหมาะสม

2) จัดระบบกระจายพระสงฆ์จากพื้นที่หนาแน่นสู่พื้นที่ขาดแคลนอย่างเป็นระบบ

3) ส่งเสริมการบวชและพัฒนาศักยภาพพระให้สอดคล้องกับสังคมยุคใหม่อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม** (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2016).

พระพุทธโฆสาจารย์. **วิสุทธิมรรค**. แปลโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส. 2554).

พระมหาวิเชียร วชิรธมฺโม และคณะ. “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยยุคปัจจุบัน.” **วารสารมหาจุฬาตานีปริทรรศน์** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ปีที่ 3 ฉบับที่ 6 (กรกฎาคม–ธันวาคม 2564): 42–49.

พระมหาวิเชียร วชิรธมฺโม. “**บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยยุคปัจจุบัน**.” (2565).

พระสมุห์ธณัฐพล ธมฺมสโร (ผลาเลิศ) และพระแมนรัตน์ จตฺตมโล (พิทักษ์ทรัพย์). “วิกฤติการณ์ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระสงฆ์ไทยและแนวทางการสร้างศรัทธาของพระสงฆ์ในยุคโซเชียล.” **วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ**, ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มกราคม–กุมภาพันธ์ 2566): 191–198.

พระสุภาพ สุภาโว (บัวบรรจง), “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในเขตพื้นที่ตำบลยางค้อม อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช,” **วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์**, ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (กันยายน–ธันวาคม 2561): 655–671.

ภาณุมาศ ภาณุปาโณ. “วิเคราะห์การบริหารกิจการคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505.” **Journal of Roi Kaensarn Academi 9**. no. 12 (2567): 1562–1574.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539.

สมคิด แสงกล้า. “นโยบายและการบริหารจัดการของคณะสงฆ์ภายใต้สถานการณ์การลดจำนวนพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบัน” (**การค้นคว้าอิสระปริญญามหาบัณฑิต**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2564). หน้า 35–42.

สมคิด แสงกล้า. “**นโยบายและการบริหารจัดการของคณะสงฆ์ภายใต้สถานการณ์การลดจำนวนพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบัน**.” (2560).

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **รายงานประจำปี 2566 และฐานข้อมูลสถิติพระภิกษุ–สามเณร/ทะเบียนวัด** (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. 2566).

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **รายงานประจำปี 2566 และฐานข้อมูลสถิติพระภิกษุ–สามเณร/ทะเบียนวัด** (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. 2566).

อินถา ศิริวรรณ. “กลยุทธ์การบริหารจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย.” **Journal of Modern Learning Development**. ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (พฤษภาคม–มิถุนายน 2020): 1–15.

Agenda. “**วัดไทยมีพระมากแค่ไหนในแต่ละจังหวัด**?”. 2 มิถุนายน 2566.

C. Boonnoon. “**Declining Number of Buddhist Monks and Its Impact on the Rural Community in Contemporary Thailand.**” The Chulalongkorn Journal of Buddhist Studies 7 (2013): 1–30.